

A polgári demokratikus forradalom és a Tanácsköztársaság Nógrád megyei történetéhez

ESEMÉNYNAPTÁR

1918. január 27–28. A losonci császári és királyi katonai állomásparancsnokság a Salgótarjában és környékén bújkáló katonaszökevények kézrekerítésére razzitát rendel el.
1918. február 2. Salgótarján nagyközség képviselőtestületének tisztújító közgyűlésén a virilisek mellett a munkások képviselőit – Priska Dezsőt, Oczel Jánost, Jilek Antalt – is beválasztják a testületbe, és a hivatali bizottságokba.
1918. február 16. A vármegyei törvényhatósági bizottság Balassagyarmaton 120⁰/₀-os pótdadó kivetését határozza el.
1918. május 1. A nemzetközi munkásosztály napjáról impozáns ünneppel emlékeznek meg a salgótarjáni munkások és bányászok.
1918. május–június. Az egész megyére kiterjedő állatrekvirálást hajtanak végre.
1918. május 26. Nagylócon megalakul a Magyarországi Földmunkások Országos Szövetségének helyi csoportja.
1918. június 9. Karancsalján és Salgótarjában megalakul a Magyarországi Földmunkások Országos Szövetségének helyi csoportja.
1918. június 17. Balassagyarmat nagyközség virilisekből és a polgárság tagjaiból választott képviselőtestülete tisztújítóközgyűlésén újra kezdi tevékenységét.
- 1918. június 20. Általános politikai sztrájk Magyarországon.**
1918. június 21. – július 2. Általános sztrájk a salgótarjáni acélgárban, és a Gusztáv aknáról kiindulva a bányaüzemeknél. Az acélgári sztrájk vezetőit: Priska Dezsőt, Malomhegyi Dezsőt, Tóth Pált, Kazár Jánost, Honzik Gusztávot, Puskás Ágostont, Kominek Lajost, Kökény Jánost, Deutscher Károlyt, Frics Vilmost, Bujovszky Jánost, Bozó Györgyöt a csendőrség elfogja, és a kassai börtönbe szállítja. A bányaüzemekről 4721-en vesznek részt a sztrájkban.
1918. augusztus 10. A salgótarjáni m. kir. 115. népfőlkelő bányász munkásszázad élelmiszerhiány miatt sztrájkolni kezd.
- 1918. október 25. Budapesten megalakul a Nemzeti Tanács.**
1918. október 30. A salgótarjáni munkások ünneppel és felvonulással köszöntik a Kassáról kiszabadult vezetőket.
- 1918. október 30–31. A polgári demokratikus forradalom Budapesten.**
- 1918. október 31. Károlyi Mihály kormánvának megalkulása.**
- Balassagyarmaton megalakul a Megyei Nemzeti Tanács dr. Somló Lőzsef ügyvéd vezetésével. Tagjai a liberális polgárság és értelmiség, valamint a munkások képviselői.

1918. november 1. Érsekvadkert, Nőtincs, Mátraszőllős, Mizserfa. Losonc, Lőrinci csendőrparancsnokságát figyelmezteti a szárnyparancsnokság, hogy a demokratikus szervek megalakulását ne akadályozza.
A pásztói nincstelenek támadása a községi kereskedők ellen.
A nemzetőrség megszervezése Balassagyarmaton. Az őrség vezetője Vlaszaty Béla csendőrszázados.
1918. november 2. Bercel, Buják, Cered, Cserhátsurány, Füle, Rétság, Szirák csendőrparancsnokságát figyelmezteti a szárnyparancsnokság, hogy ne akadályozza a demokratikus szervek megalakulását.
A baglyasi bányászok elkergetik a munkásszázad parancsnokságát.
1918. november 3. Salgótarjánban megalakul a Nemzeti Tanács dr. Mikovinyi Jenő járásbíró vezetésével. A tagok ötven százaléka munkás. A nemzetőrség szervezésével Reményi főhadnagyot bízzák meg.
Balassagyarmaton újjáalakul az MSZDP helyi szervezete. Elnöke Forgács József nyomdász, tagjai elsősorban építőmunkások, nyomdászok és vasutasok. Szécsényben Popovics János kereskedő vezetésével megalakul a Nemzeti Tanács.
Somoskőújfaluban megalakult a Nemzeti Tanács, a munkások és bányászok képviselőiből.
1918. november 4. A Salgótarjáni Nemzeti Tanács a szociáldemokraták vezetésével a járás területére kiterjeszti felügyeletét. A községeket kilenc körzetbe sorolják, ahová a szociáldemokrata »népbiztosok« mennek ki, és segítséget nyújtanak a helyi demokratikus szervek megalakulásához.
Feudális földmagántulajdon, és a kereskedők elleni támadások Mátravákon, Dorogházán, Baglyasalján, Szécsényben.
1918. november 5. A kisterenyei Nemzeti Tanács megalakulásakor összegyűlt tömeg a köztársasági államformát követeli.
Az állami és vármegyei hivatalnokok Balassagyarmaton az esküt a Nemzeti Tanács kezébe teszik le.
Becske, Debercsény, Felsőpetény, Galaaquta, Karancskeszzi, Keszeg, Mohora, Nógrádkövesd, Pásztó, Szécsény községekben megalakul a nemzetőrség.
1918. november 6. Nemetiben, Szupatakon megalakul a Nemzeti Tanács.
1918. november 7. A reakciós közigazgatási vezetőket: Balás Barna balassagyarmati, Baross Árpád szécsényi, Ivánka László sziráki főszolgabírákat eltávolítják hivatalukból.
A maaántulaidon elleni támadások erősödése: Karancslapuitőn, Karancsberényben, Nógrádszalkán, Szécsényben Rimócon, Ecsenen, Nógrádmargalban, Bujákon, Cserhátszentivánban, Érsekvadkerten, Szirákon, Kállán megalakul a nemzetőrség.
1918. november 8. Kisbórkányban a Nemzeti Tanács, Bercelen és Romhányban a nemzetőrség alakul meg.
1918. november 9. Gróf Majláth Géza főispán formálisan lemond tisztségéről.
1918. november 10. Erdőtarcán, Ósagárdon, Szendehelyen megalakul a nemzetőrség.
1918. november 11. Sámsonházán megalakul a nemzeti tanács, Pásztón a nemzetőrség Takács József főhadnagy irányításával kezdi meg tevékenységét.

1918. november 12. Salgótarján, Fülelakossága a köztársasági államforma mellett foglal állást.
1918. november 13. Salgótarjánban Kis István, Tóth Pál, Malomhegyi Dezső, Oczel János és a bányamunkások három képviselőjéből szociáldemokrata többségű közéletvezetési bizottság alakul, az élelmiszerek szervezettebb elosztására.
- 1918. november 16. A köztársaság kikiáltása.**
A megye élére Rákóczy Istvánt, volt vármegyei aljegyzőt nevezik ki kormánybiztossá. A balassagyarmati Nemzeti Tanács ideiglenesen beszünteti tevékenységét.
1918. november 19. Salgótarjánban a csendőrségre támaszkodva Bacsó József főhadnagy vezetésével katonai nemzetőrség alakul.
- 1918. november 24. A baloldali szociáldemokratákból, az Oroszországból hazatért kommunistákból, a radikális értelmiség képviselőiből megalakul a Kommunisták Magyarországi Pártja Kun Béla vezetésével.**
1918. november–december. A baloldali szociáldemokrata mozgalom erősödése az iparmedence területén.
Az ellenforradalmi erők szerveződése a volt vármegyei vezetők: Pongrácz György főjegyző, dr. Huszár Aladár jegyző körül.
1918. november 25. Az élelmiszerelosztás megoldatlansága miatt a kisterenyei nemzeti tanács lemond tisztségéről. A salgótarjáni nemzeti tanács segítségével azonban tovább működik.
1918. december 2. Az Országos Földműves Párt szécsényi szervezete megalakul.
1918. december 5. Losoncon megalakul az Országos Földműves Párt helyi csoportja.
- 1918. december 7. A Vörös Újság megjelenése Budapesten.**
1918. december 8. A balassagyarmati nemzeti tanács újra megkezdí működését.
1918. december 11. Az Országos Földműves Párt megyei csúciszervezete anti-kommunista programmal alakul meg Balassagyarmaton. Vezetői: Piatrik János a volt úrbéres birtokosok elnöke, Szilassy Béla losonci földbirtokos, Krudy Ferenc szécsényi birtokos.
1918. december 14. Buják, Szirák községekben megalakul a földmunkások és kigazdák helyi csoportja.
1918. december 26. Megalakul a KMP salgótarjáni csoportja. A helyi vezetők segítségével Kun Béla és Szaton Rezső Salgótarjánba érkeznek. A vezetőség tagjai: Gólián András bányai pék, Kominek Lajos, Priska Dezső, Oczel János, Bozó György acélgári munkások, Hatvani D. Miklós bányai kőműves.
1918. december 27. A balassagyarmati Nemzeti Tanács vezetősége a cseh megbízottal tárgyal gazdasági – politikai kérdésekről.
1919. január 1. A salgótarjáni népgyűlés résztvevői elítélik a szociáldemokraták munkásáruló politikáját, és egyhangúan a kommunista célkitűzéseket fogadják el.
1919. január 2. A nemzeti tanács felfüggeszti tevékenységét Salgótarjánban, megalakul a munkástanács. Előkészülnek a hatalom közvetlen átvételére.
1919. január 3. A bányászok, munkások megszállják a bányákat, az igazgatósági épületeket, a postát, a távirót, a vasutat. A kereskedőkből álló fegyveres polgárőrség a felvonuló munkások közé lő.
A losonci munkások a salgótarjáni mozgalommal szolidárisak, és dr. Herz Sándor javaslatára felvetik a kommunista pártalakítás szükségességét.

1919. január 4. A salgótarjáni mozgalmakra a kormány katonai terrorral válaszol. A megtorlást Peyer Károly szociáldemokrata kormánybiztos vezeti, az iglói géppuskás egység, és egy székely század segítségével.
1919. január 5. A Köztársasági Függetlenségi (Károlyi) Párt szervezetének megalakulása Balassagyarmaton. Vezetője Áninger László pénzügyi segédtitkár, tagjai a liberális értelmiség köréből kerülnek ki.
- 1919. január 11. Károlyi Mihály köztársasági elnök.**
1919. január 12. A balassagyarmati szociáldemokrata szervezet közgyűlése. Új vezetőséget választanak, amelynek eredményeként dr. Somló József kerül az elnöki székbe.
1919. január 15. A Cseh burzsoá Köztársaság csapatai megszállják Balassagyarmatot, és vele egyidőben Rappot, Litkét, Nógrádszakált, Szécsényt, Órhalmot.
- 1919. január 18. Berinkey Dénes kormánya.**
1919. január 29. Balassagyarmat, Szécsény felszabadul a cseh megszállás alól.
1919. január 31. A munkástanács megalakulása Balassagyarmaton.
1919. február 4. Rákóczy István kormánybiztos a cseh csapatok vezetőivel az ideiglenes fegyverszüneti vonalról tárgyal.
A Salgótarjában állomásozó katonaság demokratikus jogokat követel.
- 1919. február 20. A MKP központi vezetőségének letartóztatása.**
1919. február 22. Balassagyarmaton megalakul a katonatanács Császár Géza százados vezetésével.
1919. február 25. Salgótarjában a bányászok sztrájkjal tiltakoznak a katonai terror ellen.
1919. február 26. Saly Endre szociáldemokrata kormánybiztos kerül a megye élére.
1919. február 27. A szendehelyi földnélküliek földosztást követelnek.
1919. március 2. Galgaguta község lakossága a Zichy uradalomban végrehajtandó földosztást sürgeti.
A polgári radikális párt helyi szervezetének megalakulása Balassagyarmaton. Vezetője Baumann Miklós építész-mérnök, tagjai az értelmiség soraiból kerülnek ki.
1919. március 6. A füleki béresek a fizetésük megállapítása végett sztrájkba lépnek.
1919. március 13. János akna, Ortvány akna, József akna bányászai sztrájkolnak.
- 1919. március 21. A Magyar Tanácsköztársaság kikiáltása.**
Füleken megkezdí munkáját a földosztó bizottsága.
Saly Endrét táviratilaa értesítik a hatalom átvételéről.
Az üzemi tanács megalakulása a Salgótarjáni Kőszénbánya RT-nél.
1919. március 22. Népgyűlés Salgótarjában. Meaalakul az ideiglenes direktórium, amelynek vezetői: Priska Dezső, Gólián András, Bozó Győrv. A kommunisták szervezkedése Balassagyarmaton Murár Lajos vezetésével. A Radikális Párt balassagyarmati csoportja kimondja megszűnését.
1919. március 23. Az egységes szocialista-kommunista pártszervezet megalakul Balassagyarmaton Kiss Gyula nyomdász elnökletével.

A balassagyarmati Szocialista–Kommunista Párt népgyűlést rendez Csesztvén, Cserháthalápon, Drégelypalánkon, Ecsegen, Érsekvadkerten, Magyarándorban, ahol megalakul a direktórium.

A megyei direktórium dr. Somló József vezetésével kezdi meg tevékenységét Balassagyarmaton.

1919. március 25. Megalakul a direktórium Bercelen és Szécsényben.

1919. március 22–25. A rétsági járási direktórium Kelemen Sándor, a szécsényi járási direktórium Sextius Lajos vezetésével alakul meg.

1919. március 28. A patvarci direktórium megalakul.

1919. április 1. Az acélgyári üzemi munkástanács Hack Gyula vezetésével kezdi meg tevékenységét.

1919. április 2. Balassagyarmaton és Salgótarjánban megalakul a forradalmi törvényszék.

Az állam és az egyház különválasztásáról szóló rendelet végrehajtása Balassagyarmaton.

A Vörös Őrség megalakulása Salgótarjánban – vezetője Kominek Lajos – és Balassagyarmaton.

1919. április 4. A lakásszocializálási bizottság tevékenységének kezdete Balassagyarmaton.

1919. április 6. Kun Béla és Landler Jenő Salgótarjánban a munkásszázlójak megalakulását sürgeti.

1919. április 6–8. Országos tanácsválasztások.

1919. április 7. A balassagyarmati községi direktórium dr. Kiss Lajos törvényszéki bíró, a járási direktórium Motyovszky Pál nyomdász vezetésével megkezdte működését.

1919. április 8. Szécsényben Bögözi Antal borbély elnökletével a községi, Sextius Lajos telekkönyvvezetővel az élen a járási direktórium kezdi meg működését.

A pásztói direktórium Cseri János vezetésével megalakul.

Salgótarjánban megalakul a direktórium. Elnöke Priska Dezső acélgyári munkás.

Termelőszövetkezetet szervező bizottság jön létre Pásztón.

1919. április 11. Az ÉMOSZ salgótarjáni szervezetének megalakulása.

1919. április 12. A megyei képviselők megválasztása. A hat járásból harmincöt küldött kijelölésére kerül sor.

A községi birtokrendező tanács megválasztása Balassagyarmaton.

Jobbági község földművelői a földosztást követelik.

1919. április 14. Megalakul a Megyei Tanács. Vezetője: dr. Somló József ügyvéd, tagjai: Murár Lajos ács, Forgács József nyomdász (Balassagyarmat), Lamy István kőműves (Nagyoroszi), Fehér Vilmos munkás (Salgótarján).

Megválasztják a Tanácskongresszus küldötteit: Somló József (Balassagyarmat), Kelemen Sándor (Rétság), Molnár József (Fülek), Sextius Lajos (Szécsény), Gólián András (Salgótarján), Szita Mihály (Szirák).

1919. április 20. Megalakul az orvosok szakszervezete Balassagyarmaton.

1919. április 23. Szabó Lajos középiskolai és Tetléry Károly segéd tanfelügyelőt kinevezik a megyei művelődési szervezet vezetőivé.

Vörös katonák toborozása Dejtáron.

1919. április 27. Vörös katonák toborozása Patvarcon.

1919. április 31. Megalakul a munkászászlóalj Salgótarjában. Hevesi Gyula népbiztos irányításával megkezdődnek az előkészületek az iparmedence védelmére.

1919. május 1. Diósjenőn, Nőtincsen, Szendehelyen, Bánkon, Rétságán, Nagyorosziban, Pásztón, Szécsényben, Balassagyarmaton, Salgótarjában ünnepségeken a megye lakossága kész a szocialista állam megvédésére.

1919. május 2. A csehszlovák csapatok támadása Salgótarján körzetében.

1919. május 3. Katonatisztek ellenforradalmi lázadása és árulása nyomán bekövetkező cseh támadást visszاسzorítják Balassagyarmat térségében. Böhm Vilmos Salgótarján feladását javasolja.

A mátranováki bányászok katonai szolgálatra jelentkeznek.

1919. május 4. Rákosi Máttyás népbiztos Salgótarjánba érkezik.

A cseh csapatok elfoglalják Füleket, Litkét, Nógrádszakált.

1919. május 6. A cseh csapatok elfoglalják Szécsényt, Zabart, Ceredet.

Újabb munkászászlóalj vonul a frontra.

1919. május 7. A csehek elfoglalják a Karancs magaslatát.

1919. május 8. A cseh katonai egységek megszállják Lapujtót, Karancskeszit.

1919. május 9. A vörös hadsereg katonái visszafoglalják Szécsényt.

1919. május 10. A megerősített gyurtyánosi bányászok zászlóalja véglegesen visszafoglalja a Karancs csúcsot.

1919. május 14–17. Az ellenséges támadó cseh csapatok visszاسzorítása után csak kisebb csatározások folynak Salgótarjától északra. A cseh parancsnokság előkészületeket tesz az újabb támadásra.

1919. május 17. A cseh katonaság támadása Pétervására, Kisterenyé irányában.

1919. május 18. Újra elfoglalják Zabart.

1919. május 19. A cseh csapatok elfoglalják Nádújfalut, Kisterenyét, Füleket, Nemtít, Mátranovákot, Homokterenyét, ismét megszállják Ceredet, Ipolytarnócot, Litkét, Nógrádszakált.

A munkászászlóaljak bevetése Kazár, Homokterenye térségében.

1919. május 20. A cseh katonák Zagyvarónáig jutnak. Elfoglalják Ludányt, Pilyint.

A Vörös Hadsereg visszafoglalja Kisterenyét és kiszabadul a veszélyes avűrűből.

1919. május 21. A csehek elfoglalják Rimócot, Karancsságot, Varsányt.

1919. május 22. Karancsság visszafoglalása. A cseh csapatok az Ipolyon túlra vonulnak vissza.

1919. május 23. A 80. nemzetközi dandár megérkezik Salgótarjánba.

1919. május 31. Losonc felszabadítása.

1919. június 7. Nógrád megye kormánybiztosává Frank Imrét nevezik ki.

1919. június 12–13. Az országos pártkongresszus.

1919. június 14–23. Tanácsok Országos Kongresszusa.

1919. június 15. Szocialista-kommunista pártszervezetek alakulnak: Bakón, Csesztvén, Cserháthalápon, Cserhátsurányban, Dejtáron, Debercsényben, Érsek-vadkerten, Hügyagon, Herencsényben, Ipolyszögön, Kiscesten, Kóváron, Nógrádkövesden, Órhalomban, Patakon, Szécsényhalászikban, Szentén.
1919. június 15. Dr. Somló József lemond a direktórium elnökségről.
1919. június 17. A losonci járási intézőbizottság (direktórium) megalakul.
- 1919. június 30. A Vörös Hadsereg visszavonása a Tisza vonalára.**
1919. július 5. Cibor István teljhatalmú politikai megbízott Salgótarjánba érkezik.
1919. július 14. Sorozások Salgótarjánban.
1919. július 22–23. Kun Béla, a salgótarjáni népgyűlés szónoka a tanács hatalomról tart előadást.
- 1919. augusztus 1. A Tanácskormány lemondása.**
1919. augusztus 8. A balassagyarmati direktóriumtól a polgári szervek átveszik a vezetést.
1919. augusztus 9. A cseh burzsoá és a román királyi csapatok megszállják Salgótarjánt.
A salgótarjáni munkástanács kimondja feloszlását.

IRODALMI FORRÁSOK

Az 1918–1919-ben kirobbant forradalmak évfordulójának jubileumi ünnepségsorozata megnöveli a korszak története iránti érdeklődést, és bizonyára a honismereti mozgalom adta lehetőséget kihasználva, tovább bővíti a helyismereti kutatók táborát. Irodalomjegyzékünk közrebocsátásával a helyismereti kutatók, és a különböző ünnepségek rendezőinek kívánunk segítséget nyújtani.

Az összeállítás első részében azokat az általános fejlődést bemutató, az országos történettel foglalkozó marxista szintéziseket, dokumentum köteteket és a fellelhető helyi vonatkozású folyóiratokat – mint az adott időszakra vonatkozó fontos dokumentumokat – vettük fél, amelyek a korszak feldolgozásához nélkülözhetetlenek. A téma iránt mélyebben érdeklődők számára kalauz jellegű kiadványunkban feltárt irodalom tanulmányozását ajánljuk.

A második fejezetben azokat a kiadványokat dolgoztuk fel, amelyek nagyrészt önálló kiadványként, vagy folyóiratban jelentek meg, és Nógrád megyével kapcsolatos anyagot tartalmaznak. Nem szerepelnek jegyzékünkön a kisebb jelentőségű, tartalmilag elavult brossura jellegű kiadványok.

Az összeállítás utolsó fejezetében azokat a kiadványokat csoportosítottuk, amelyeknek egy-egy nagyobb szakasza foglalkozik Nógrád megyét érintő történeti kérdéssel.

Az irodalomjegyzék elsősorban azokat a kiadványokat tartalmazza, amelyeket a korszak megyei története szempontjából fontosnak tartottuk, és az »Eseménynaptár« nagyrészt a bennük feltárt adatokra támaszkodik.

I.

Az 1918–1919. évi magyar forradalmak dokumentumai és általános irodalma

1. Siklós András: Az 1918–1919. évi magyarországi forradalmak. Források, feldolgozások. Bp. 1964.

Az időszak történetével foglalkozó kutató számára elsődleges feladat ennek az alapvető, kalauz jellegű, irodalomfeltáró kiadványnak a megismerése, amely könnyen áttekinthető rendszerezésben tartalmazza a forradalmakra vonatkozó, marxista klasszikusok műveit, a korabeli és a későbbi történeti értékeléseket. A levéltári eligazításon túl a korabeli filmhíradók jegyzékét is tartalmazza. Több Salgótarjánnal kapcsolatos archív filmanyagot feltár.

2. A Magyar Tanácsköztársaság kiadványai és az első kommunista kiadványok. Az Országgyűlési Könyvtár Magyar Tanácsköztársasági különgyűjteménye. Bp. 1958. (Szerk.: Vértes György)

Jelentőségét kiemeli, hogy nemcsak az országos folyóiratok és kiadványok jegyzékét tartalmazza, hanem a helyismereti kutató számára is pontos eligazítást ad. Lehetőség szerint a más könyvtárakban fellelhető folyóiratok raktári jelzetét is közli, így a kutatók számára igen nagy segítséget nyújt.

Nógrád megyére vonatkozóan a következő korabeli folyóiratokat tárja fel:

Losonci Vörös Újság. A losonci Szocialista Párt hivatalos lapja. 1919. június 11. 1. évf. 1. sz. Losonc.

Nógrádi Hírlap. Politikai és társadalmi, közgazdasági hetilap. Későbbi címe: Nógrádi Népszava. 1919. április 20-tól a Szocialista Párt hivatalos lapja. Balassagyarmat. 1919. július 29-től a Szocialista–Komunista Párt hivatalos lapja. Nógrádi Földműves. A Nógrád megyei Földműves Párt hivatalos közlönye. Losonc. 1918. december 25. 1. sz.

Nógrádvármegye. Politikai, közigazgatási, társadalmi hetilap. Balassagyarmat. 1918. december 28. 1. évf. 53. sz.

Későbbi címe: Nógrádi Vörös Újság. 1919. április 16 – augusztus 3.

Nógrádvármegye Hivatalos Lapja. Balassagyarmat. 1918–1919. Folyamatosan megjelenő, az országos és megyei rendeleteket tartalmazó közlöny.

3. A Magyar Tanácsköztársaság történetének forrásai a magyar állami levéltárakban. Bp. 1960.

A korszakra vonatkozó, levéltári iratokat feltáró lelőhelyjegyzék.

4. A forradalmi időszak legfontosabb dokumentumai:

Kun Béla: Válogatott írások és beszédek. I–II. Bp. 1966.

A kommunisták legfontosabb állásfoglalásait olvashatjuk a kiadványban. A földkérdésről, a proletárdiktatúráról, a szocialista iparról stb. szóló tanulmányokat közöl, amelyek ismerete a helyi munkásmozgalmi hagyományoknak értékeléséhez szükségesek.

A magyar munkásmozgalmak történetének válogatott dokumentumai. V. köt. Bp. 1956. 1917. november 7 – 1919. március 21.

VI. A. köt. Bp. 1959. 1919. március 21. – 1919. június 11.

VI. B. köt. Bp. 1960. június 11. – 1919. augusztus 3.

A korszakra vonatkozó legfontosabb országos jelentőségű dokumentumok mellett, a megyei munkásmozgalmak sok dokumentumát tartalmazza.

A Magyar Vörös Hadsereg 1919. Válogatott dokumentumok. Kossuth 1959. Összeáll.: Hetés Tibor.

Az intervenciók elleni fegyveres küzdelem időszakából a megyei eseményeket kutató számára is közöl adatokat.

»Mindenki újakra készül...« Az 1918/1919-es forradalmak irodalma. Szöveggyűjtemény. Bp. 1959–1967. I–IV. köt. Összeáll.: József Farkas.

Több Nógrád megyei dokumentum, vers közlése miatt is hasznos a helyismereti kutatók számára.

5. Kortársi feldolgozások:

Böhm Vilmos: Két forradalom tüzeiben. Bp. 1946.

Juhász Nagy Sándor: A magyar októberi forradalom története. Bp. 1945.

Két különböző szempontú feldolgozás. Az elsőben a szociáldemokrácia vezetőségének kommunista-ellenes nézetével, a másodikban a polgári demokrácia politikai tehetetlenségével ismerkedhetünk meg. A két nézőpont különbözősége az 1919. januári salgótarjáni gyárfoglaló mozgalom értékelésében is megmutatkozik.

6. Marxista összefoglalások, tanulmányok:

Magyarország története II. köt. Bp. 1964. 283–359. l.

A magyar forradalmi munkásmozgalom története I. köt. Kossuth 1966. 163–264. l. Részlettanulmányok:

Milei György: A Kommunisták Magyarországi Pártjának megalakításáról Kossuth 1962.

• Hajdu Tibor: A KMP taktikájának néhány vonása a proletárforradalom előkészítésének hónapjaiban. Párttörténeti Közlemények. 1967. 5. sz.

Nemes Dezső: Az októberi forradalom és Magyarország útja a szocializmushoz. Századok, 1967. 5. sz.

Mészáros Károly: Az őszirózsás forradalom és a Tanácsköztársaság parasztpolitikája 1918-1919-ben. Bp. 1966. A tanulmányok, cikkek korszerűségük mellett azért is figyelemre méltóak, mert az általános tapasztalat leszűréséhez a munkásmozgalom megyei történetéből is merítenek a szerzők.

II.

A forradalmak Nógrád megyei eseményeire vonatkozó önálló feldolgozások és tanulmányok

1. Adatok a Salgótarjáni Acélgyár történetéhez a forradalom és a bolsevizmus alatt. 1920. (Összeáll. Liphay B. Jenő) Pl. Arch. TAGYOB anyag. II/28.

Levéltári dokumentum ismertetésére azért vállalkoztunk, mert az acélgyári munkásmozgalom fejlődésének utolsó szakaszaira – amely 1917 májusától kezdődik és a forradalmi rendszer megdöntéséig tart – a legfontosabb dokumentum. A szakszervezeti mozgalomban 1918 őszén bekövetkezett politikai szakadás, a balratolódási hullám belső fejlődéséből eredő indítékait e dokumentumban olvashatjuk. A forradalmak történetére vonatkozó adatai – a politikai elfogultságát leszámítva – jól felhasználhatók.

2. Balassagyarmat a Tanácsköztársaság idején. Bp. 1959.
Az ismert tanulmánykötet – címén túl – a polgári demokratikus forradalom eseményeit is feltárja. Elsősorban a korabeli sajtó, a kortársi visszaemlékezések részleges feldolgozásával.
3. Balázs József: Salgótarján 1919. Hadtörténeti Közlemények, 1954. 3-4. sz.
A szerző a szakember alaposágával elsőként dolgozza fel a Salgótarjáni környéki májusi hadieseményeket, és pontos képet ad munkásszázlójuk a Vörös Hadsereg erejéről.
4. Belitzky János: Schmidt bányaigazgató levelei 1918-1920. Salgótarján 1964. (Múzeumi füzetek)
Schmidt Jenő bányaigazgató leveleinek feldolgozása, amelyeket a RT pesti vezetőségéhez írt, a baglyasaljai, mizserfai és a salgótarjáni bányászok mozgalmainak megismeréséhez szolgált elsődlegesen fontos adatokat.
5. Gajzágó Aladár – Posta István – Borsos Gábor: A nógrádi szénmedence az októberi forradalom és a Tanácsköztársaság idején. Salgótarján, 1959. (Kézirat a Megyei Könyvtár helyismereti gyűjteményében.) A szerzők levéltári dokumentumok, folyóiratok, kortársi visszaemlékezések felhasználásával először kísérelték meg az iparmedence munkásmozgalmának feldolgozását. A hadműveleti időszakra vonatkozó adataik jelentősek.
6. Rákóczy István: A csehek kiverése Balassagyarmatról és az Ipoly balpartjáról 1919 január utolsó napjain. Balassagyarmat 1921. A szerző – volt megyei aljegyző – a polgári demokratikus időszak kormánybiztosaként tevékenykedett Balassagyarmaton 1918. november 16 és 1919. február 26 között. Könyvében elsősorban személyét, munkáját igyekszik kiemelni, és ekközben sok adatot közöl a szerveződő ellenforradalmi erők kezdeti tevékenységéről.
7. Sulacsik (Antal) Zoltán: A balassagyarmati csehkiverés története. Balassagyarmat, 1933.
Ellenforradalmi célzatú és ihletű feldolgozása a korabeli eseményeknek. A könyv jelentősége, hogy a helyi ellenforradalmi erők csoportosulását viszonylag jól érzékelteti.

III.

A forradalmak Nógrád megyei történetével foglalkozó tanulmányok, visszaemlékezések.

1. Hevesi Gyula: Egy mérnök a forradalomban. Bp. 1959. 205. ; 272-282. l.
A szerző népbiztosként Salgótarjában tevékenykedett. A munkásszázlójuk megalakulásáról, harcairól a hiteles beszámolóból szerezhetünk adatokat.
2. Hetés Tibor: Munkásezredek előre Bp. 1960. 50-80. 1.
Hetés Tibor: A 80. nemzetközi dandár. Bp. 1963. 87-108. 1.
A Salgótarjáni körzetében lefolyt hadműveletekre kapunk adatokat a két könyvből.
3. Huszár Aladár: Gondolatok a világháború alatt. Bp. é.n.
A szerző a balassagyarmati ellenforradalmi csoport vezető alakja volt. A különböző újságokban megjelent cikkeit, és a második világháború idején írt visszaemlékezéseit tartalmazza a könyv, amelynek az 1918-1919-es forradalmakkal foglalkozó fejezetében a szerveződő antidemokratikus erők ideológiájáról olvashatunk.

4. Hősi harcok emlékei. Bp. 1955. Szerk. Lányi Ernőné. 72-74. l.
Pusztai Ernő: A mizserfai zászló.
A kortársi visszaemlékezés a világháborús bányai viszonyokat, és a forradalmak alatti – elsősorban mizserfai – megmozdulások eseményeit dolgozza fel.
5. Václáv Král: A csehszlovák burzsoázia intervenciósi háborúja a Magyar Tanácsköztársaság ellen 1919-ben. Szikra 1956.
A Salgótarján körzetében indított támadásban résztvevő cseh katonai parancsnokság és a katonaság fegyelmezettségét bemutató fejezetek számunkra különös fontossággal bírnak.
6. Kónig Kelemen: Hatszázéves ferences élet Szécsényben. 1332-1932. Vác, 1932. 300-303. l.
A szécsényi ferencesek forradalmak alatti politikai tevékenységének bemutatásán túl a község világháborús viszonyaira, a nincstelenek szervezkedésére olvashatunk adatokat.
7. Liptai Ervin: A magyar Vörös Hadsereg harcai 1919. Bp. 1960. 227-242. 257-313. l.
A monográfia a Vörös Hadsereg hősi küzdelmeinek legszínvonalasabb összefoglalása. Az eddigieknél legjobban mutat rá a hadiesemények és a politika összefüggéseire. Részletesen foglalkozik a cseh intervenciósi csapatok ellen küzdő salgótarjáni és a környező falvakban lakó munkások harcával.
8. Nagy idők tanúi emlékeznek. (1918-1919.) Összeáll. Lányi Ernőné. Bp. 1958. 108-112. l. Sréter Márton: Az acélgyári munkások.
A háborús nélkülözések, az elégedetlenség miatt erősödő politikai mozgalmakat, a KMP acélgyári szervezetének megalakulásának körülményeit dolgozza fel a visszaemlékezés.
9. Nógrádi Sándor: Emlékeimből. Kossuth 1961. 55-60. l.
A visszaemlékezésben a losonci munkásság szervezkedéséről, akcióiról olvashatunk.
10. A salgótarjáni iparvidék. Szerk. Gajzágó Aladár. Salgótarján 1962. 251-255 l.
A tanulmánykötetben a legfontosabb dokumentumokon alapuló vázlatát olvashatjuk a korszak politikai eseményeinek.
11. Tormay Cecile: Bújdosó könyv. I-II. Bp. 1921-1922.
A szerző – az ellenforradalom hírhedt képviselője – a Tanácsköztársaság idején Nógrád megyében: Bercelen, Balassagyarmaton, Szügyben élt álnéven. A tendenciózusan forradalom ellenes könyv adatai kritikával használhatók.
12. Wabrosch Béla: A salgótarjáni acélgyári olvasókör története 1878-1926 Salgótarján é. n. Munka ny.
Wabrosch Béla: Visszaemlékezések a Salgótarjáni Tiszti Casinó fennállásának 60-ik jubileumi évében. Salgótarján 1941.
A szerző átélte a forradalmi eseményeket. Mindkét feldolgozás visszaemlékezésen alapul, és mind adatai, mind előadásmódja az ellenforradalmi időszak torzító politikáját tükrözi.

Összeállította: HORVÁTH ISTVÁN

Az 1918-1919. évi forradalmak történetének forrásai a megyei levéltárban

A történeti korszakok legfontosabb forrásanyagát azok az iratok képezik, melyek az adott korszakban az egyes hivatalok, intézmények működése során keletkeztek és így a fontos és kevésbé fontos eseményeknek mindennél hívebb tükrözői. Ezeknek az iratoknak a létrejöttét az adott közigazgatási, igazságszolgáltatási és egyéb feladatok tették szükségessé és nem azzal a céllal keletkeztek, hogy az eseményeket az utókor számára megörökítsék. Ezért nagyobb a hitelük az olyan forrásoknál, melyek kifejezetten az utókor számára készültek (pl. emlékiratok, statisztikák) és így múlhatatlanul magukban hordják a szépítés vagy elkendőzés lehetőségét.

A polgári forradalom és a Tanácsköztársaság korszakának levéltári forrásanyagát, mint általában a levéltári forrásokat, két főcsoportba sorolhatjuk. Az elsőt nevezhetnénk a direkt (közvetlen) források csoportjának: ide tartoznak a jelzett korszakban működött helyi szervek iratai; a másik főcsoportot indirekt (közvetett) forrásanyagnak nevezhetjük, ebbe sorolhatók mindazok az iratok, melyek a legkülönbözőbb szervek működése során keletkeztek és valamilyen vonatkozásban a polgári forradalom és a Tanácsköztársaság lefolyásával, eseményeivel kapcsolatos adatokat tartalmaznak.

Az 1918–1919 történetének levéltári forrásanyaga, országos viszonylatban is, meglehetősen hiányos. Különösen a proletárdiktatúra idején keletkezett iratok közül pusztult el igen sok. Ebben közrejátszott részben az, hogy az érdekelt tisztviselők közül sokan igyekeztek eltüntetni az őket kompromittáló iratokat, de a hivatalos intézkedések is elősegítették az iratpusztítást. Nem kedveztek az iratoknak a Tanácsköztársaság korszakának harci eseményei sem. Nógrád megye esetében még az is az oka az iratok hiányának, hogy az északi vidéken folyó védelmi harcok következtében az igazgatási szervek később alakultak meg, mint másutt.

Mielőtt rátérnénk a megyei levéltárnak a jelzett korszakra vonatkozó forrásaira, meg kell említenünk, hogy a megye történetének e fontos szakaszát illetően anyag található más, főként központi levéltárakban is. Így elsősorban a Párttörténeti Intézet Archivumában, a Hadtörténelmi Intézet Levéltárában és a Magyar Országos Levéltárban. Ezekon kívül a Nógrád megyei Munkásmozgalmi Múzeum is őriz bizonyos levéltári jellegű forrásanyagot: a Hadtörténelmi Intézet Levéltárában őrzött, a Nógrád megyei harci eseményekkel kapcsolatos táviratok gépelt másolatait.

A megyei levéltár – az előbb említett okoknál fogva – a polgári forradalom és a Tanácsköztársaság k o z v e t l e n forrásaiból igen keveset őriz:

– A polgári forradalom korszakából a helyi **Nemzeti Tanácsok jegyzőkönyvei** említhetők. Ezek közül megvan Salgótarján nagyközség Nemzeti Tanácsának néhány jegyzőkönyve a hozzátartozó iratokkal, 1918. november–december hónapokból, valamint néhány község (Kisterenye, Nemeti, Szupatak, Vecseklő) Nemzeti Tanácsainak egy-egy jegyzőkönyve.

– A Tanácsköztársaság korszakából a helyi **munkástanácsok jegyzőkönyvei** tartoznak ebbe a csoportba. Ilyen jegyzőkönyvek maradtak a következő helységekből: Balassagyarmat város, Diósjenő, Herencsény, Homokterenye, Kazár, Pásztó, Patvarc, Szécsény és Szügy községek.

Természetesen nem mindegyik jegyzőkönyvi anyag teljesértékű forrás, hiszen van olyan is köztük (Szügy), ahol a proletárdiktatúra idején csak egyetlen ülést jegyeztek be, július 13-án, és ekkor is a község 1918. évi zárszámadását vitatták meg. Az ülés másik tárgysorozati pontja egy tanács tag kiküldetése volt ma!omellenőrzésre. Kazár község jegyzőkönyvei viszont már végigvezetnek egészen márciustól júliusig és igen sokoldalú ténykedésről adnak képet (Lakásrekvirálás az uradalomtól, földjuttatás bányászoknak a szocializált földekből, iskolákban a val-
lantatás megszüntetése, papi földek községi kezelésbe vétele, földműves tanács, valamint művelődési osztály választás, tejszállítás a salgótarjáni munkásságnak; de ezeken a valóban forradalmi időkre jellemző intézkedéseken kívül olyan határozatokkal is találkozunk, mint apaállatbeszerzés, földbérleti ügyek rendezése, az iskolák takarítása, szántási díjak megállapítása, községi szolga fizetésemelése stb).

A közvetlen források sorában kellene lenniök az egyes helységek munkástanácsi ill. direktórium iratainak is. Ezek azonban, amennyiben egyáltalán maradtak (pl. Romhány község esetében), csekély és töredékes voltuknál fogva nincsenek önállóan kezelve, hanem a rendes községi iratok között kerültek elhelyezésre.

A közvetett források az előbbieknél jóval nagyobb mennyiségben találhatók. Ezek főként az általános közigazgatási iratsorozatokban fellelhető anyagokat jelentik. A megyei levéltárban az alábbi ilyen jellegű iratanyagokról van tudomásunk:

– Nógrád megye **főispánjának** (ill. főispáni kormánybiztosának) iktatókönyve 1919. ápr. 13-ig. A főispán március 21-e után is, mintegy a megyei tanács intézőbizottságának elnöki hivatala működött. Főtevékenysége a községi és járási munkástanácsok megszervezése, a volt megyei tisztviselők politikai megbízhatóságának felülvizsgálata, az igazságügyi szervezet átalakítása, forradalmi törvényszékek felállítás, belügyi népbiztosi rendeletek végrehajtása, járási politikai megbízottak irányítása volt. Bár a hozzátartozó iratok nem maradtak fenn, magából az iktatókönyvből is rekonstruálhatók nagyrészt az események (a közölt eseménynaptár is erre támaszkodik többek között). Hogy milyen részletességgel tájékoztat az eseményekről, azt jól mutatja az a néhány bejegyzés, melyet egyetlen napon (március 29-én) vezettek be a könyvbe:

581. A hadügyi népbiztos értesíti, hogy a Budapestre irányított élelmiszerek akadálytalanul szállíthatók.

582. Az aszódi járási népbiztos hírt ad arról, hogy a közelében fekvő néhány Nógrád megyei községekben megszervezték a munkás- és paraszttanácsot.

583. A berceli körjegyző továbbítja a gazdasági cselédek kérelmét, hogy a Pest megyében megállapított konvenciót kapják meg.

– A városok és községek **képviselőtestületeinek jegyzőkönyvei**. A községek testületi szervei néhány helyen egészen 1919. március 21-ig működtek, működésüknek írásos nyomai azonban meglehetősen hiányosak. Egyes jegyzőkönyvekben 1918 szeptemberétől egészen 1919 szeptemberéig egyáltalán semmi bejegyzés nincs, mások néhány üres lapot itt kihagytak, ebből arra lehet következtetni, hogy

volt ugyan közgyűlés, de a felvett jegyzőkönyvet valamilyen okból már nem vezették be a tisztázott kötetbe. Kevés azoknak a községeknek a száma, melyek jegyzőkönyveiben a polgári forradalom idején bejegyzés történt. Ezek a következők: Balassagyarmat, Bánk, Cserháthaláp, Diósjenő, Homokterenye, Hügyag, Pásztó, Patvarc, Somoskő, Somoskőújfalú, Szécsény, Szuha, Szügy és Vanyarc. A képviselőtestületi közgyűlések egyébként általában azokkal az ügyekkel foglalkoztak ebben az időszakban is, mint korábban, tehát elsősorban a községi vagyonkezelés és háztartás ügyeivel.

– A községek **közigazgatási iratai**. A körjegyzőségek, valamint a nagyközségek jegyzői hivatalaiban keletkezett iratok is elsősorban a községek mindennapi életében felmerült problémákat és azok megoldásait tükrözik. A községi iratok hiányos volta következtében azonban csak néhány körjegyzőség (pl. Alsópetény, Cserhátsurány, Diósjenő, Homokterenye, Jobbágyi, Kazár, Nagybatony) és néhány község (pl. Etes, Nógrád) van, melyeknek a jelzett időszakból számottevő mennyiségű iratanyaga maradt fenn. Ezeknek feltárása még nem fejeződött be és az elkövetkező időben még remélhető az 1918–1919 történetére vonatkozó iratok előkerülése. Az eddig feltárt anyagban, elsősorban a Tanácsköztársaság idejéből, az egyes helyi szervezetek a megválasztására vonatkozó iratok, a helyi szervezet névsorai, a népbiztosságok rendeleteinek továbbítása, a segélyezésre, hadigondozásra, közellátásra vonatkozó intézkedések érdemelnek említést. A községek sorából kiemelkedik Salgótarján nagyközség iratanyaga, amely teljesnek mondható és így meglehetősen sok adatot tartalmaz.

Itt említhetjük meg, hogy ugyancsak a további feltáró munka sok adatot hozhat napvilágra a közigazgatási jellegű iratsorozatok 1919 utáni részeiből is. Hiszen egyes, főként személyi jellegű ügyek még akár egy-két évig is elhúzódhattak. Ez a feltáró munka is megkezdődött és már rövid próbálkozás után is bebizonyosodott, hogy érdemes tovább folytatni. Így pl. Salgótarján nagyközség 1912/1920. számú aktájában, melyben összefoglaló jelentés olvasható a proletárdiktatúráról (azzal a bevezetővel, hogy „a kommunizmus kiterése a lakosság, illetve a munkásság körében óriási lelkesedést váltott ki...”), megtalálhatjuk ugyanakkor a salgótarjáni munkástanács 1919. augusztus 9-i jegyzőkönyvének a fogalmazványát is. (Ez az ülés volt, mely kimondta a munkástanács feloszlását és ezzel véget vetett a proletárdiktatúrának Salgótarjánban. Vagy ugyancsak a salgótarjáni iratokban 2622/1921. szám alatt a proletárdiktatúra idején működő vezető személyek nyilvánartása kapcsán olvashatjuk a salgótarjáni járási intézőbizottság tagjainak névsorát.

– Nógrád megye **Hivatalos Lapja** 1918–1919. Bár nyomtatott formában, újságként jelent meg, tulajdonképpen a megye alispáni hivatalának a rendeleteit tartalmazza. Mivel az alispáni iratok ebből az időből egyáltalán nem maradtak fenn, a lap ezeket pótolja. 1918. évi kötetében rendelkezéseket tartalmaz az alábbi ügyekben: közlélemezés, nemzetőrség szervezése, orosz hadifoglyok foglalkoztatása, a tisztviselők magatartása a népköztársaságban, a vidéki nemzeti és néptanácsok működése stb. Az 1919. évi kötet hasonló tartalmú, de március 21. után már a megyei direktórium intézkedéseit közli. Ezekből a jelentősebbek: birtokrendező bizottságok működése, birtokok szocializálása, az ellenséges megszállás alól felszabadult területek népnevelésügyének újjászervezése. Ezen kívül természetesen a folyó közigazgatási, közellátási ügyekben is állandóan intézkedések történtek, melyeket a hivatalos lap rendszeresen közölt.

A fentiekben felsorolt forrásanyag sajnos nem teszi lehetővé, hogy a polgári forradalom és a Tanácsköztársaság történetének minden Nógrád megyei mozzanata maradéktalanul rekonstruálható legyen. Közigazgatási iratokról lévén szó, elsősorban azokról a tényezőkről, mozzanatokról tájékoztatják a kutatót, melyek a közigazgatási szervek működésének hatáskörébe tartoztak. Így pl. úgyszólván teljesen hiányoznak belőlük azok az adatok, melyek a harci események felidézésére volnának alkalmasak. Egyet azonban megcáfolhatatlanul bizonyítanak. Mégpedig azt, hogy – szemben az ellenforradalmi rendszer rágalmazó megállapításaival, mely szerint a „Tanácsköztársaság nem állam volt, hanem bűncselekmények elkövetésére szövetkezett személyek tömörülése, akik cselekményeiket hivatalos hatalom színlelésével követték el” és hogy „mindazok a cselekmények, amelyeket ennek az uralomnak a szervei és közegei elkövettek, csak mint közönséges bűncselekmények bírálhatók el” (Az ellenforradalmi rendszer hivatalos megnyilatkozásaiból) – a polgári forradalom korszakában, de még inkább a proletárdiktatúra idején a helyi szervek, a munkástanácsok ill. direktóriumok mindent elkövettek annak érdekében, hogy az élet minden területén normális mederbe tereljék az eseményeket, hogy a többéves háború szétzilálta gazdasági helyzeten úrrá legyenek és így a dolgozó lakosság igényeinek messzemenő figyelembevételével szilárd néphatalmat teremtsenek. Ez a bizonyító erő adja meg tehát az értékét mindazoknak a megyei levéltári forrásoknak, melyek már eddig is ismertek, valamint azoknak, melyeket a további feltáró munkák fognak a napvilágra hozni és melyek mindegyike egy kisebb-nagyobb mozzanattal járul hozzá a nagy történelmi korszakról alkotott képünk megformálásához.

SCHNEIDER MIKLÓS